

Дејан Д. Антић¹
Универзитет у Нишу
Филозофски факултет
Департман за историју

Кратко или претходно саопштење
УДК 94:327(497.11:560)»1908»
94(497.11)»1908»
930.85(497.11)»18/19»
821.163.41.09-94:929 Зафировић С.
Примљено 9. 12. 2015.

АРБАНАШКИ ПОКРЕТ У СТАРОЈ СРБИЈИ И МЛАДОТУРСКА РЕВОЛУЦИЈА 1908. ГОДИНЕ У МЕМОАРИМА СТОЈАНА ЗАФИРОВИЋА²

Незадовољство стањем у држави и системом владавине султана Абдул Хамида II на прагу XX века, било је разлог да један део официрског кора и западно оријентисане интелектуалне елите Османског царства покрене револуционарне акције. Нагла промена друштвеног поретка 1908. године рефлектовала се на све географске области које су улазиле у састав турске царевине. Предмет интересовања овог рада јесу сећања Стојана Зафировића, националног радника, писца и политичког представника Срба из Старе Србије, о приликама у Косовском вилајету уочи и за време Младотурске револуције. Са посебном пажњом анализиран је његов став о улози Арнаута у револуционарном процесу који је захватио Османско царство током лета 1908. године, као и о повезаности арбанашког покрета и дипломатских представника Двојне монархије у правцу слабљења и ликвидације српских етничких позиција у Старој Србији. У раду су осим политичких дешавања у европском делу Турске представљени и најважнији биографски подаци поменутог српског првака.

Кључне речи: Стара Србија, Арбанаси, Приштина, младотурци, Скопље

Живот Стојана Зафировића

Стојан Зафировић, писац, педагог и историчар један је од значајних националних радника са Косова и Метохије. Рођен је 1884. године у Приштини. Његов отац Зафир био је занатлија и бавио се ткачким пословима. Стојан је отишао на школовање најпре у Солун, где је положио виши течајни испит у Српској гимназији 1903. године, а затим је наставио своје усавршавање у

¹ dejan.antic@filfak.ni.ac.rs

² Рад је урађен у оквиру пројекта 179074: *Традиција, модернизација и национални идентитет у Србији и на Балкану у процесу европских интеграција*, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

престоници Краљевине Србије. Дипломирао је на Филозофском факултету у Београду 1907. године на Групи за педагошку етику, историју филозофије и српску историју. Био је познавалац француског и немачког језика што га је квалификовало не само за педагошки посао, већ и за пословне активности национално-дипломатског карактера. Након завршених студија радио је у Учитељској школи у Скопљу. Био је суплент Богословско-учитељске школе у Призрену, професор у Скопљу, Крушевцу, Крагујевцу и директор Учитељске школе у Неготину и Скопљу, а 1927. године обављао је функцију директора Скопске гимназије (ДЕНИЋ 2008: 83).

Учествовао је у политичком животу и страначком организовању Срба у Османској држави за време режима младотурака,³ као и у ратовима 1912–1915. године. Учитељицом Драгом Јовановић оженио се 1920. године. У новој држави, Краљевини Југославији, обављао је и функцију вршиоца дужности начелника просветног одељења Вардарске бановине. Уочи Другог светског рата прешао је у Крагујевац где је вршио дужност директора гимназије. Са доласком нових власти 1945. године био је пензионисан (ДЕНИЋ 2008: 83–84), да би остатак свог живота провео у Београду све до смрти 1975. године.⁴

Поред педагошког и управитељског рада Стојан Зафировић је био и активан сарадник неколицине писаних листова: *Српска школа*, *Мисао*, *Учитељ*, *Јужни преглед*, *Вардар* и *Јужна Србија*. У њима је оставио важне текстове који на аналитички начин осликавају позицију српског школства у Старој Србији и Македонији на прагу XX века (ДЕНИЋ 2008: 83–84). Библиографију Стојана Зафировића стога чине следећа дела:

- *Један недостатак у раду наших педагога*, *Српска школа*, Скопље, 1910.
- *Школске шетње*, *Српска школа*, Скопље, 1910.
- *Странице из практичне педагогике*, 1922. (превод)
- *Обрада рецитација*, 1926.
- *Црквена песма и школа*, *Вардар*, Скопље, 1934.
- *Краљ Александар и Јужна Србија*, *Јужни преглед*, Скопље, 1934.
- *Српске гимназије у Цариграду, Солуну и Скопљу*, Скопље, 1934.
- *Из мојих успомена о Милану Ракићу*, *Јужни преглед*, Скопље, 1939.
- *Историја наше националне просвете у Јужној Србији до 1912. године*, *Јужна Србија*, Београд, 1937.
- *Финансирање Цариградског гласника*, *Јужни преглед*, Скопље, 1935.

³ Архив Српске академије наука и уметности, Историјска збирка (у даљем тексту: Архив САНУ), 13597/1, 6.

⁴ Архив САНУ, 14192/2.

Осим објављених текстова, од великог значаја за домаћу историографију има необјављена, или само делимично обрађена и објављена мемоарска грађа Стојана Зафировића која се чува у оквиру историјске збирке Архива Српске академије наука и уметности у Београду. Док се ангажовао на плану културно-просветне делатности на територији Старе Србије и Маћедоније, током последње деценије турске окупације, Стојан Зафировић је био сведок важних социјално-политичких процеса, као и безбедносних потреса који су условљавали положај српског живља у неослобођеним крајевима. Сећајући се свога службовања у Скопљу, Пљевљима, Призрену, Младотурске револуције, сталних побуна Арнаута, митрополита рашко-призренског Нићифора, ратова за ослобођење 1912/1913. године, као и повлачења преко Албаније 1915/1916. године, Стојан Зафировић је оставио драгоцен мемоарски рукопис под насловом: *Моје службовање у српским школама у Старој Србији у време последњих година турске владавине*.⁵ Рукопис има 110 писаних страна и састоји се од десет поглавља и једног додатка који говори о арнаутском покрету у лето 1912. године. У нашем раду посветили смо пажњу анализи другог поглавља Зафировићевог рукописа које носи наслов: *Узбуна косовских Арнаута – Младотурска револуција и давање устава Турској*, и у којем су приказане безбедносно-политичке прилике у Старој Србији током лета 1908. године.

На путу за Приштину

Европске делове Османског царства током читавог XIX века никада није карактерисала стабилна политичко-безбедносна ситуација. Непрестани оружани сукоби и политички потреси љуљали су темеље дотрајале империје са Босфора. Почетак XX века ни по чему се није разликовао од претходних епоха. Империја се суочавала са великим незадовољством млађих официра и интелектуалаца који су себе називали борцима за препород Турске или Младотурцима.

Средином 1908. године дипломатски представници Срба из турске царевине слали су извештаје Министарству спољних послова Краљевине Србије у којима је указивано на погоршање безбедносних прилика на тлу Османског царства. У једном таквом извештају српски конзул у Скопљу, Живојин Балугџић⁶ обавештавао је Николу Пашића о постојању завере турских официра против представника султанове власти. Он наводи

⁵ Архив САНУ, 14192/3.

⁶ Живојин Балугџић (Београд, 1868–1941), истакнути српски и југословенски дипломата.

да су се широм царевине догађала убиства високих официра међу којима су командант дивизије у Једрену, командант дивизије у Скадру, командант бригаде у Велесу, командир чете у Штипу итд.⁷ Управо у време поменутих неприлика, после завршене школске године у Скопљу, Стојан Зафировић, као просветни радник, након краћег одмора који је имао у Београду и Врањској Бањи полази возом за своје родно место – Приштину, како би тамо провео распуст. На том путовању био је у прилици да се лично увери о дешавањима и међуетничким односима на Косову, о чему је касније и писао у својим мемоарима на следећи начин:

Воз из Скопља за Косовску Митровицу одлазио је свега три пута недељно: понедељком, средом и петком (а враћао се у Скопље уторником, четвртком и суботом. Недељом није било железничког саобраћаја на тој прузи). Био је петак. Извадио сам железничку карту па изашао на простор пред станицом, јер је било пријатно јутро до поласка воза. У једном моменту наиђе г. Воја Ковачевић, бивши официр на раду у консулату за нарочито поверљиве ствари (радио са Богданом Раденковићем⁸), приђе ми и рече: „Чуо си да сад у недељу аустријска колонија из Скопља приређује излет на Косово.“ – Нисам чуо, одговорих му, јер сам тек јуче дошао из Србије. – Јесте, настави Ковачевић, одлазе на излет у неки шумарак близу Феризовића⁹ и тамо се већ спрема што је потребно за њихов провод тога дана. То није без неког политичког циља. Него ти прекини пут у Феризовићу, па у селу Неродимљу кажи учитељу Стојану Дајићу да како зна удеси да на том излету пукне једна пушка.

Приступио сам према тој поруци, која је за мене управо била наредба. Од Феризовића до Неродимља има око један сат хода. Учитеља Дајића сам баш нашао пред самом школском зградом, те му одмах доставим наредбу Ковачевића. Дајић се забрину. Како ћу рече? Кратко је време; сад је већ петак послеподне, треба за један дан да нешто учиним... Рече ми да ћу ноћити у школи, где се већ налази на летовању мој кум Сава Стојановић са породицом из Скопља, па се удаљи. Дајића више нисам видео.

Пошто је први воз за Приштину пролазио тек у понедељак, имао сам све до тога дана остати у Неродимљу. Спавао сам у учионици која је била поред самог сеоског пута што је из планинских арнауских села водио за Феризовић, а низ саму речицу Неродимку. Учионица на тој страни није имала прозор. У ноћи између суботе и недеље целе ноћи сам слушао бахат ход

⁷ Архив Србије (даље: АС), Министарство иностраних дела Краљевине Србије, Политичко одељење (даље: МИД, ПО), 1908, Ф-VII, Д-2, Пов. бр. 1126, Генерални конзулат Краљевине Србије у Скопљу – МИД-у, Скопље, 12/25. VI 1908.

⁸ Богдан Раденковић (Србовац/Бугарићи, 1874 – Солун, 1917), истакнути национални радник, члан скопског одбора српске организације и један од организатора четничке акције у Старој Србији и Маћедонији.

⁹ Данас варош носи име Урошевац по српском цару Стефану Урошу V Немањићу. Назив је промењен непосредно пре ослобођења Старе Србије 1912. године (АНТИЋ 2014: 189).

и кад сам рано изјутра изашао у школско двориште видео сам да се групе наоружаних Арнаута крећу ка Феризовићу. То је трајало у току целог дана у недељу, у ноћи између недеље и понедељка као и у понедељак, када сам из села кренуо за Феризовић да наставим пут за Приштину. Признајем да ми тај пут од једног сата није био баш пријатан: мене у европском оделу и фесом на глави могао је свако убити без икакве бојазни да за то убиство одговара, и било би потпуно разумљиво јер се сав тај народ кретао према тој варошици на глас: Брзо на Косово, јер дође Аустрија!

Редован воз међутим стигао је из Скопља на време, те сам се жив и неповређен укрцао. Уз пут, видео сам на левој страни пруге посечен забран. А у Феризовићу остадоше Арнаути да њихове главешине већају и турској влади постављају разне захтеве. Тамо ће доћи арнаутске поглавице из даљих косовских, и метохијских крајева (дошао је и Иса Бољетинац¹⁰ из своје тврде куле код Митровице) и остати на већању скоро 15 дана, и за све то време наоружане масе пуниће малу варошицу Феризовић.¹¹

Дешавања у Урошевцу током лета 1908. године, о којима пише Зафировић имала су само делимично антиаустријски карактер. Гласине о могућем појачаном утицају Аустроугарске на тлу Косовског вилајета више су послужиле као повод за окупљање арбанашких главара и наоружаних маса. У извештајима српских дипломатских представника из Старе Србије као један од разлога окупљања наоружаних Арбанаса у Урошевцу наводи се покушај аустријских заступника у Турској да подигну католичку цркву у селу Саратишту. Такав чин је са становишта арнаутских старешина тумачен као покушај јачања католичког елемента на тлу Косова и Метохије, те самим тим и јачања интереса Двојне монахије за ове крајеве.¹² Међутим, постојала су и другачија гледишта која читава ствар карактеришу као подлу и лукаву игру аустријских дипломата из Скопља. Ако би се извршила детаљнија анализа арбанашког питања на Балкану, нису потребна дубља истраживања да би се донео закључак како су хабзбуршка политика и ослободилачки покрет Арбанаса упућени једно на друго још од пораза револуције 1849. године. Већ 1897. године Италија и Аустроугарска склапају савез о заједничком деловању на арбанашком простору. Њихов уговор је подразумевао да ће две монархије радити на истискивању утицаја неке треће државе, а у случају већих промена на Балкану настојаће да Албанији обезбеде аутономију или независност. Влада у Бечу је преко својих стручњака предано радила

¹⁰ Иса Бољетинац (Бољетин, 1864 – Подгорица, 1916) герилац, вођа арнаутских банди с краја XIX и почетка XX века.

¹¹ Архив САНУ, 14192/3, 9-11.

¹² АС, МИД, Просветно-политичко одељење (даље: ППО), 1908, ред 57, ПП. Бр. 502, Генерални Конзулат Краљевине Србије у Скопљу – Николи Пашићу, Скопље, 26. VI/9. VII 1908.

на изради албанског латинског алфабета, историчар Лудвиг Талоци написао је кратку албанску историју, док се међу документима сачуваним у Сарајевском архиву налазио податак да је један бечки сликар за само 15 форинти насликао албанску заставу и грб. Био је то класичан германски покушај конституисања јединствене албанске нације од великог броја арбанашких племена. Када је у питању аустроугарски поглед на територијалне оквире арбанашког простора, он је подразумевао да се његове етничке границе углавном поклапају са границама Скадарског, Косовског, Јањинског и Битољског вилајета (ЕКМЕЧИЋ 2007: 9, 12), баш онако како су присталице Лиге за одбрану права албанског народа то заступале у Призрену још 1878. године. С тим у вези, и покрети Арбанаса током лета 1908. године у урошевачком и качаничком крају имали су антиреформски, а не антиаустријски карактер.

Одјек Младотурске револуције

Стојан Зафировић је по доласку у Приштину одмах посетио српски конзулат где је званичне дипломатске представнике Краљевине Србије известио о покрету Арбанаса у Урошевцу. Код српских конзуларних представника поучених ранијим искуством постојала је бојазан да ће арбанашко митинговање угрозити функционисање и безбедност косовских Срба. Ту бојазан појачавало је и сазнање да је у самој Приштини трајао оружани сукоб појединих арнаутских старешина са турским властима, о чему је детаљно информисан Београд.¹³ Због страховања да ће се арбанашко незадовољство одразити негативно по животе Срба у Урошевцу и околини, српске конзуларне власти упутиле су тамо неколико својих људи који су били задужени да прате ситуацију. О томе нам драгоцене информације у својим мемоарима пружа Зафировић који каже: „Како је лонцање арнаутских старешина у Феризовићу доста дуго трајало у консулату се пратио тај покрет из дана у дан. Тамо су се нашли и неки наши људи, да се евентуално постарају за заштиту нашег живља ако би до нечег дошло: увек су се ти арнаутски покрети свршавали на штету нашег живља. Међу тим нашим Србима био је и угледни национални радник Петар Костић¹⁴ из Призрена.“¹⁵

Тензије између арбанашког живља и појединих представника

¹³ АС, МИД, ППО, ред 465, ПП. Бр. 610, Конзулат Краљевине Србије у Приштини – Николи Пашићу, Приштина, 18. VI/1. VII 1908.

¹⁴ Петар Костић (Призренски Брод 1852 – Скопље, 1934), књижевник, ректор, призренски свештеник и истакнути српски национални радник.

¹⁵ Архив САНУ, 14192/3, 11-12.

турске власти на Косову и Метохији и на читавој територији Косовског и Битољског вилајета трајале су током лета 1908. године синхронизовано са револуционарним активностима младотурака. Окупљање у Урошевцу догодило се у време одрицања послушности Нијази-беја из Ресна према централним цариградским властима чиме је практично и започела Младотурска револуција (МИКИЋ 1983: 32). Очигледно је да су арбанашке старешине имале неких контаката са официрима завереницима или су претпостављале шта се припрема. Зафировић износи своју теорију о томе на следећи начин:

Баш у то време почео је у области Солуна и Битоља покрет младих официра за реформе у земљи у духу младотурских идеја, чија је централа била у Паризу. Официр Нијази-беј из Ресна одметнуо се од власти. У великом војном гарнизону у Битољу покрет је био јак. Тамо је био упућен Шемси паша да побуну угуши, али је он био убијен на самој железничкој станици при изласку из вагона. Убио га је један млад официр. Свакако је какав официр из тог покрета успео доћи на тај арнаутски скуп и објаснио им да се странци неће моћи мешати у послове земље, ако се да Устав. И тако је из Феризовића упућен султану телеграм којим се тражи Устав. Када је Абдул Хамид видео да његови верни Арнаути траже Устав, - испунио је захтев Младотурака и тако је Турска, сада по други пут постала уставна држава са једнаким правима и дужностима свих „Отмана“ без разлике вере.¹⁶

Српским конзуларним властима било је потпуно невероватно да ће Арбанаси са збора у Урошевцу захтевати увођење уставног поретка у Османској царевини. Ако је некоме одговарала анахрона власт султана онда су то били Арбанаси, јер се радило о државном систему у којем су поседовали сва права и привилегије у односу на хришћански живаљ, док са друге стране њихова самовоља у великој мери није била подложна било каквој врсти санкција Порте. Стојан Зафировић је говорећи о тој изненађујућој одлуци забележио: „Једног дана се пронесе глас да су Арнаути са свог збора у Феризовићу упутили телеграм султану Абдул Хамиду II, којим су тражили да земљи да Устав! Арнаути и устав! Невероватно! У свом извештају Министарству и Пећанац¹⁷ је изразио сумњу у истинитост тога. А то је међутим била истина“. Збор у Урошевцу где је очигледно преовладала струја младотурака, упутио је депешу султану у којем оптужује актуелни режим и захтева увођење устава као једини лек за опстанак царевине.¹⁸

¹⁶ Архив САНУ, 14192/3, 12.

¹⁷ Милован Миловановић Пећанац, српски конзул у Приштини од јула 1906. до 1909. године.

¹⁸ АС, МИД, ППО, 1908, Ред 711/II, ПП. Бр. 3727, Генерални конзулат Краљевине Србије у Скопљу – МИД-у, Скопље, 8/21. VII 1908.

Очигледно је да су арбанашки главари били изманипулисани јер им је објашњено да ће проглашењем Устава бити заустављене реформе и онемогућено уплитање великих сила у унутрашња питања Турске. Међутим, у погледу унутрашњег поретка младотурци су се декларативно залагали за слободу и једнакост свих народа у Османском царству, што је било супротно са интересима Арбанаса, који су инсистирали на шеријатском облику владавине,¹⁹ те су тако супростављени погледи довели до великих превирања која ће Османску империју потресати све до Балканских ратова 1912. године. Сећајући се тог незадовољства арнаутских старешина Стојан Зафировић је бележио:

Завршено је арнаутско лонцање у Феризовићу. Када су њихове старешине виделе како се и Срби радују уставу и на сав глас кличу „уаџам Нигријет“ (живела слобода!), видели су да нешто није у реду и да су преварени, јер како може Србин (хришћанин) да има иста права са нама муслиманима! Кад се је Иса Бољетинац враћао са „конгре“ возом у Митровицу на железничкој станици у Приштини попео се на папучу вагона у коме је био Иса један млади Јеврејин, кличући из свег грла: „Јашас’и хуријет!“, на што му је он подвикнуо: „ћут бре псето“. Од тога времена па све до 1912. године биће непрекидно буне Арнаута против хуријета, односно младотурака.²⁰

Упркос негодовању Арбанаса и појединих спољних фактора, младотурци су успостављали свој нови поредак. Већ 23. јула 1908. године султан је вратио Устав што је био први корак у успесима револуционара. Љубомир Михајловић, српски конзул у Битољу, известио је 27. јула 1908. Министарство спољних послова Краљевине Србије да су сви дипломатски представници у Битољу добили од валије званичне информације о успостављању Устава и Народне скупштине,²¹ чиме је моћ султановог режима била неутралисана. У свом рукопису у којем описује службовање у српским школама у Старој Србији, Стојан Зафировић нам приказује и бројне податке о политичким приликама у Косовском вилајету после проглашења Устава. Говорећи о амнестији за све учеснике некадашње оружане комитске акције и њиховом новом политичком ангажовању Зафировић пише:

Одмах по пријему власти Младотурци су позвали српске, бугарске, грчке и румунске чете да престану са својим акцијама и сиђу у варош са оружјем. Њима су свакако притворено, признаване заслуге за ново стање и добијање устава којима су сви Отомани без обзира на језик, веру и нацију

¹⁹ АС, МИД, ППО, 1908, Ред 711/III, III. Бр. 715, Конзулат Краљевине Србије у Приштини – МИД-у, Приштина, 14/27. VII 1908.

²⁰ Архив САНУ, 14192/3, 12-13.

²¹ АС, МИД, ППО, 1908, Ред 711/VI, Пов. бр. 669, Конзулат Краљевине Србије у Битољу – МИД-у, Битољ, 14/27. VII 1908.

изједначени у правима те више немају потребе за борбу. Пред руководиоцима тих четничких акција појавио се проблем шта да раде. Најзад се одлучило да се одазову позиву. Комитске чете под оружјем улазиле су у варош упућујући се младотурским вођама и уз грљење и љубљење остављале своје оружје. Српске су чете сишле у Скопље и биле свечано дочекане. Међу њима је био и мој старији школски друг, земљак и комшија Сава П. Петровић, поручник српске војске, који је у то време био шеф Горског штаба под надимком „Грмија“. Из Србије су дошли сви они који су се у раду били компромитовали код турских власти па се тамо склонили. Њих је српски консул Живојин Балугџић свечано привео и представио младотурским властима, које су том приликом захвалиле Србији на указаном гостопримству тим борцима за народна права.

Националним револуционарима поставило се питање шта сада да раде: није се тек народ могао оставити без организације. Сви су Отомани једнаки, али било је потребно да међу тим Отоманима буде и других, а не само Турака. Рад се имао прилагодити измењеним приликама. На првом месту требало је постарати се да у парламент, који се има убрзо изабрати уђу и представници разних народности. У Скопљу се наш досадашњи одбор за четничку акцију преображава у легитимни српски одбор са задатком да ради на томе да се што више Срба изабере за посланике у парламенту. Тај одбор је проширен уласком и каквих лица, нарочито из места ван Скопља, која би имала радити што живље у својим крајевима према упутствима из скопске централе. У тај одбор ушао сам и ја као делегиран за Косово. Централни одбор у Скопљу пак, имао је бити у тесној вези и сарадњи са младотурским представницима. У Скопљу је тад основан и чисто политички наш лист *Вардар* који је заменио дотадашњи далеки *Цариградски гласник*.²²

Важно је нагласити да братимљење народа и привидна слобода у Османском царству нису трајали дуго. Убрзо ће свима постати јасно да су младотурци заправо Турци, и да су њихове либералне идеје служиле као средство којим се купује подршка западних држава ради доласка на власт. Већ током 1909. године режим младотурака показаће отворене намере да све националне групације на територији своје државе претопи у једну „османску нацију“ и тиме изврши у првој фази политичку, а затим и етничку асимилацију нетурског живља (ЈОВАНОВИЋ 1938: 68). Такве политичке методе нису представљале ништа ново јер су власти у Цариграду још од Српско-турских ратова 1875–1878. године, настојале да ослабе и неутралишу српски национални елемент на просторима Старе Србије и Маћедоније. У свом рукопису Зафировић нас, говорећи о организовању и политичком ангажовању Срба у Турској за време младотурског режима подсећа и на перманентно слабљење српских етничких позиција на тлу Косова и Метохије речима:

²² Архив САНУ, 14192/3, 13-14.

Ја сам у Приштини имао радити да на сваки начин буде изабран и један Србин за посланика, од четири колико је тај мутесарифлук (округ) по закону имао изабрати. Приштина је и за време првог турског устава године 1876. дала једног Србина за посланика. Али су се од тога времена етнографске прилике много измениле на нашу штету. Ратовима 1876-1878. године Србија је проширила своју територију од Јастрепца до Преполца у правцу Приштине. Тад су на Косово са Проклетија насељавани Арбанаси и потискивали живаљ из дотле чистих српских села, па се тако повећао тај несрпски елемент. Процент српског ствановништва смањивао се је и напуштањем дотадашњих својих насеља одлазећи у Србију. У долини реке Лаба није више било ни једног српског насеља сем при самом излазу те долине на Косову (села: Горња и Доња Брница и Бабин Мост). На Косову пак остало је само неколико чисто српских села, која су уз велике жртве успела да се као таква одрже. При таквим условима требало је радити за избор и једног Србина за посланика.

Морали смо бити сасвим скромни. Вас има, говорили смо Турцима, много више: ви изаберите тројицу а ми ћемо само једног. Тако је, право је, одговорили су они. Свакога дана налазио сам се у кафани код општине са млађим турским официрима, разговарао уз каву и хвалио садашње стање. У основној школи приредили смо и једно забавно вече, на које смо нарочито позвали официрски кор, који се је одазвао у великом броју јер таквих вечери и забава Турци нису никада приређивали. Из Куршумлије је једнога дана дошла једна делегација са Костом Пећанцем²³ на челу, да Турцима „честита слободу“, па је том приликом одржан и један јаван збор. Све је било лепо удешено, и за нашег кандидата истакли смо на листи четворице Саву Стојановића, мога кума који ме је као ђак основне школе крстио [...] Али за мало, па да се не успе. Уколико је нама било стало да Косово да једног Србина за посланика, да би се показало наше постојање у тој нашој класичној области, у толико је младотурцима било стало до тога да се из крајева поред граница бирају само Турци, те да се тако негира постојање других народности у њима. Неколико само дана пред изборе дошао је хитно из Скопља један официр, који је саветовао и захтевао да се Србин кандидат брише са листе. Према изборном закону листа која добије релативну већину добија све посланике. Зато нека они на листи метну само Турке. Одмах сам о томе известио Одбор у Скопљу ради интервенције код младотурског одбора, а ја сам гледао да остане по старом. Успело се: да ли захваљујући интервенцији Одбора у Скопљу или моме убеђивању, тек је проста срдачност народна увиђала правичност да и ми Срби имамо свог представника у парламенту, те је Сава Стојановић остао на листи и на изборима последњих дана септембра изабран је за посланика са 50 златних турских лира месечно посланичке плате (што је за 200 динара било више од плате председника владе у Србији).

²³ Коста Миловановић Пећанац (Дечани 1879 – Блендија/Соко Бања 1944), четнички војвода. Учесник ратова за ослобођење Старе Србије и Маћедоније, Првог и Другог светског рата.

Приликом избора одређен сам за председника бирачког одбора у Сирињској жупи, где су у селу Штрпцу гласали само Срби. Гласали су и они који су били на лицу места и отсутни на печалби. „Господине, имам брата у Америци, могу ли ја да гласам за њега?“ – „Можеш брате, зашто да не!“ – Ето тако су вршени избори. А извесно је да у арнаутским селима није ни тога било.²⁴

Војним и политичким центрима у Бечу није одговарало ни привидно унапређење међуетничких односа у Турској. На све начине је Хабзбуршка монархија настојала да изврши дестабилизацију централног Балкана путем својих верних савезника, Арнаута. У том послу њени дипломатски заступници служили су се најпрљавијим подвалама и манипулацијом. Бројне депеше из српских конзулата у Приштини и Скопљу сведоче о намерно пласираним лажним дојавама аустроугарских агената турским властима и муслиманском становништву, о припремама Краљевине Србије да помоћу наоружаних чета интервенише у областима северног Косова и Косовског Поморавља. Драгоцено сведочанство о томе пружа и Зафировићев текст:

За време ових послова у Приштини највише сам времена проводио у консулату где сам врло често био гост консула г. Милана Пећанца на ручку и вечери [...] Пријатне летње вечери проводили смо у разговору и игрању карата у башти консулата. Једне вечери наста велика пуцњава у вароши. То нас забрину. Консул одмах упути Тому гаваза да види шта је то. Гаваз се после извесног времена врати и рече да је неко пронео лажан глас да је српска војска упала у Турску преко Преполца, па се Турци мештани узбудили и траже од команданата војске да им се да оружје да бране земљу. Командант их уверава да то није истина, док је он у телеграфској вези са војном граничном трупом на Преполцу, где је потпун мир. Господин Пећанац упити поново Тому гаваза да од његове стране каже команданту да је то намерно пуштена лаж и замоли га да утиша узбуђено турско становништво. Захваљујући енергичности команданта народ се најзад умирио и пуцњава је престала. Иначе би настао покољ српског становништва, какав је био обичај у Турској у разним местима, што је и био циљ лажног гласа о преласку српске војске код Преполца. А тај глас су пронели плаћени агенти аустроугарских консула у Скопљу, Призрену и Косовској Митровици, разуме се Арнаути.²⁵

Рад на ликвидацији српског националног корпуса на просторима Старе Србије и Македоније био је један од важних задатака аустроугарских дипломата у Турској. Срби су представљали директну препреку ширењу Двојне монархије у правцу југоистока, и у складу са тим требало их

²⁴ Архив САНУ, 14192/3, 14-15.

²⁵ Архив САНУ, 14192/3, 16.

је неутралисати. У том послу интереси Беча подударали су се са интересима Арбанаса који су настојали да процесом насилне децентрализације турског царства ударе темеље великоалбанској државној творевини. Због тога је Зафировић у праву када у својим мемоарима констатује да је акцију истребљења Срба у Косовском и Битољском вилајету помоћу Арнаута Хабзбуршка монархија вршила потпуно јавно и транспарентно. Бранећи свој став, он подсећа на књигу професора Стјепана Роца о Јужној Србији у којој се наводи како је министар спољних послова Аустроугарске, Алојз Лекса фон Ерентал, приликом својих дипломатских посета изјављивао да би у Старој Србији било за 400 000 Срба више да је српски народ био паметнији и да се понашао у складу са интересима Двојне монархије. У министровој изјави скрива се отворено признање о томе ко је подстрекач политике насиља над православним живљем на Косову и Метохији, и у Мађедонији, где је само током прве половине 1911. године на најсвирепији начин побијено више од 600 Срба, због чега, наравно, нико није одговарао. Трудећи се да потпуно разголити политику Беча на Балкану, Зафировић је закључио: „Није Аустро-Угарска забадава захтевала и успела да се Стара Србија изузме из области реформа у корист хришћанског становништва које су велике силе захтевале и наметнуле Турској после 1903. године!“²⁶ И био је у праву. Разлог наведеног захтева представљало је настојање Беча да поседује ексклузивно право на политичку и идеолошку доминацију над Арбанасима, са циљем конвертовања њихове националне енергије у најобичније средство за десетковање словенског елемента који се биолошки препречио германском напредовању на топла мора.

Од друге половине XIX века па све до данас, германски став према арбанашком покрету на Балканском полуострву се није променио. Подстицање великоалбанског фактора од Беча и Берлина показало се као ефикасно средство у борби против интереса „источног православља“ које је према мишљењу окупационог управника Босне и Херцеговине Бењамин Калаја представљало покретачку снагу руског и српског друштва и државе (КАЛАЈ 1885: 54). Подршку арбанашкој агресиви над српским живљем на простору Старе Србије и Мађедоније, као и целокупну своју политику на Балкану Аустроугарска је правдала постојањем мисије за одбрану европске цивилизације која има за циљ да се супростави напредовању Русије ка средишту најстаријег континента, те постане брана „бизантском духу“ (ТЕРЗИЋ 2003: 320). Само у том контексту, и никако другачије, Беч је посматрао и српске националне интересе у југоисточној Европи, што ће неколико година по окончању Младотурске револуције произвести сукоб светских размера.

²⁶ Архив САНУ, 14192/3, 17.

Цитирана литература

- АНТИЋ 2014: Антић, Дејан. *Извештавање дневног листа Правда о положају Срба у Старој Србији 1905. године*, Радови Филозофског факултета, бр. 16, књ. 2, Пале 2014.
- ДЕНИЋ 2008: Денић, Сунчица. *Српски писци на Косову и Метохији (1871–1941)*. Институт за српску културу: Приштина – Лепосавић, 2008.
- ЕКМЕЧИЋ 2007: Екмечић, Милорад. *Албански фактор у избијању Првог балканског рата*. Зборник радова: Први балкански рат 1912. године и крај Османског царства на Балкану, САНУ: Београд, 2007.
- ЈОВАНОВИЋ 1938: Јовановић, Јован М. *Борба за народно једињење 1903–1908*. Геца Кон: Београд, 1938.
- КАЛАЈ 1885: Калај, Бењамин. *Русија на истоку: историчка црта од Венијамина Калаја*, превод с мађарског оригинала А. Пајевић. Нови Сад, 1885.
- МИКИЋ 1983: Микић, Ђорђе. *Аустро-Угарска и тладотурци 1908–1912*. Институт за историју: Бања Лука, 1983.
- ТЕРЗИЋ 2003: Терзић, Славенко. *Аустроугарски мит о „Великој Србији“ и његова модерна употреба*. Зборник радова: Велика Србија. Истине, заблуде, злоупотребе. СКЗ: Београд, 2003.

Извори

- АРХИВ САНУ: Историјска збирка, 14192/2, 14192/3, Стојан Зафировић, Моје службовање у српским школама у Старој Србији у време последњих година турске владавине.
- АРХИВ САНУ: Историјска збирка, 13597/1, Српска демократска лига у Отоманској царевини. Манифест – записник – организација.
- АРХИВ СРБИЈЕ: Министарство иностраних дела: Политичко одељење.
- АРХИВ СРБИЈЕ: Министарство иностраних дела: Политичко-просветно одељење.

Dejan D. Antić

THE ARBANASI MOVEMENT IN OLD SERBIA
AND THE YOUNG TURKISH REVOLUTION IN 1908
IN THE MEMOIRS OF STOJAN ZAFIROVIĆ

The dissatisfaction with the rule of Sultan Abdul Hamid at the turn of the 20th century was the reason for the birth of revolutionary ideas with some groups of officers and the Western-oriented intellectual elite of the Ottoman Empire. The sudden change of the social order in 1908 affected all the territories under the Ottoman rule. The focus of this paper are the memoirs of Stojan Zafirović, a patriot, writer and political representative of Serbs in Old Serbia, related to the situation in the Kosovo Vilayet in the wake of the Young Turkish revolution. A lot of attention is paid to his attitude on the role of the Arnauts in the revolutionary process which took place in the Ottoman Empire in the summer of 1908. The focus is also on the connection between the Arbanasi movement and the diplomatic representatives of the Dual monarchy with the aim of weakening and eliminating the Serbian ethnic positions in Old Serbia. The paper contains not only the data on political events in the European part of Turkey but also biographical data of the aforementioned national leader.

Key words: Old Serbia, Arbanasi, Priština, Young Turks, Skopje